

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Springer 1893
Springer 1893
✓

L. H. K. Thompson

1893

Springer 1893 - 13

796.5

L-56

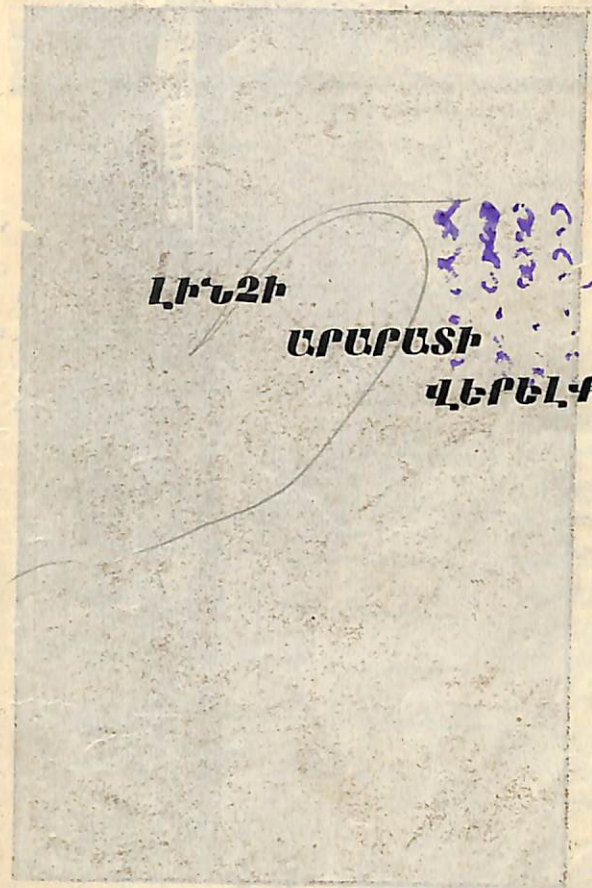
BAZAR FIX

Cahier

d e *Baselium* *S...*
Appartenant a *S...*

Classe

11-21

1871-1872

1871-1872

Handwritten purple ink scribbles and numbers, including '22' and '1'.

1871

5.967
95-7

25 OCT 2010

0102 YAM S O

ՀԱՅ ԴՅՈ ՁԷ

02 MAY 2013

2335-55

Լ Ի Ն Ձ Ի

ԱՐԱՐԱՏԻ ՎԵՐԵԼԵՐ

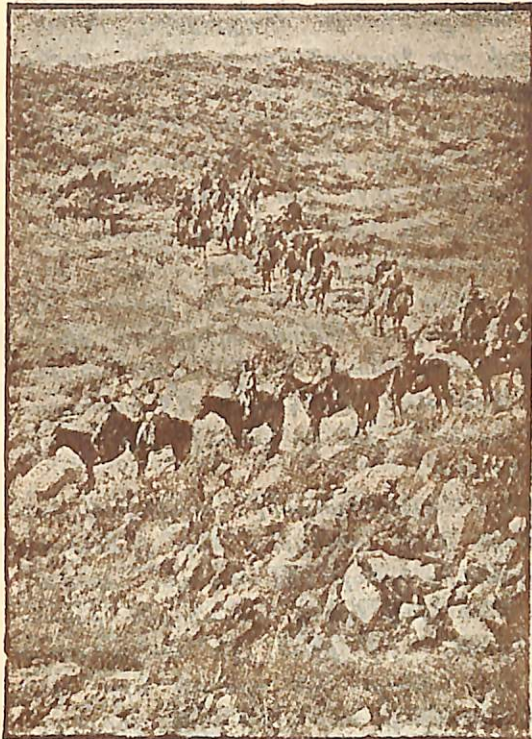
1895ի Սեպտ. 17ի առաւել էր. սար-
 աջն այն եղանակին մէջ կը գտնուէինք,
 երբ սարքերը մեղմացած են, և առաւել
 սրը, նախ իսկ Արարտի հովտին մէջ, գրաստ
 է: Արեւելքի յատուկ փրկարարատուժ պատ-
 րաստութիւններ գրաստքին մեր կէսօրը. և
 Արարտի դազաթը մեկնելէ առաջ ցորեկ-
 ասն հաշը մեզ հիւրընկալող տեղակալին
 ճեռ պիտի քնէինք: Վեր պզտիկ նիհար ձիւր
 դիտած էին մեր գոյքերը ստնկու համար,
 իսկ մեր արշաւախումբին անդամները նըս-
 տան ռաւս կառավարութեան ծայր աստիճան
 հաճախատարութեան չարժիւն խաղախնե-
 րու ձիւրուն վրայ:

Մեր նոր բարեկամ տեղակալին հրու-
 մեշա տաինք. նա անակնկալ մ'ալ ըրին,

մեղի ընկերանալ տալով խումբ մը խա-
զախներ՝ որոնք Սարտար Պուլսի պիտի
ընակէին: Այս զինուորները ըշարքով շարուած
էին, և պահակութիւն պիտի ընէին առաջին
օրուան ընթացքին:

Ատեն մը դանդաղօրէն դացինք ուղտա-
փուշերուն մէջէն, ժամը մէկի մօտ էր, և
կէսօրուան լիակատար շողշողանքին տակ
մեր նշանակակէտն եզող լեռը կարծես հը-
մայք մը կ'արտացոլար: Մեր ճամբան կ'եր-
կարէր խտտընակի, Արարատի խարխիւէն
դէպի Թաքճալդուի բլուրը: Մեր ձիերը մը-
ղմներ կը կտրեն դիւրին գնացքով, նախ
անցնելով աւազի դօտին, յետոյ կրաքարաւ
և հողով խառն չրջոնակ մը, և ապա այ-
րած խոտի ծածկոյթին: Երբ մօտաւորապէս
10 մղոն, այսինքն 6000 ոտք բարձր ելած
էինք մեր շուրջի հողը վերածուեցաւ մաս-
րանկար խոխոմներու: Այս քարքարուա խո-
ռոչներու կողերէն անցած ատեննախ, համե-
տին վրայ ետ ակնարկ մը նետելով դիտեցի
ձիաւորներու երկար շարքը: մեծ մասամբ
երխտասարդ և գեղեցիկ դէմքեր, չափաճա-
տաւթեան տարիքը նոր թեւակոխած արի
տղամորդիկ, որոնք կրկնապէս ուշագրաւ
էին իրենց չէրքէզական գրաւիչ զգեստնե-
րով:

Այս պահուն, երբ Թաքճալդու կոչուած

ԼԻՆՉԻ ԱՐՇԱՒԱՆՈՒՄԻԸ

ԱՐԱՐԱՏԻ ԿՈՂԵՆ ՎՐԱՅ

հողակայանը կը բոլորէինք Ակուսիէն եկող
խազախներու երկրորդ շտկաս մը միացու
մեղի:

Սմէնքս միասին մագլցեցանք լեռնա-
շղթայի այն ջրորդաններուն մէջէն, որոնք
հովանարներու նման լացուած են լեռան
կողին վրայ: Յետոյ անցանք Մեծ Արարա-
տին և Փոքր Արարատին մէջտեղ գտնուող
սարահարթին մէջ, Հոս բարձրութիւնը ծո-
վի մակերեսէն 7500 ոտք՝ իսկ դաշտին մա-
կերեսէն 5000 ոտք էր: Մեր սնցած քա-
րուտ հողերը ծածկուած էին խանձած այլ
առատ բոյսերով: Ամրան սկիզբները քիւր-
տերը իրենց հօտերը հոս կը բերեն արածե-
լու: Այս տեղի առնկերուն մէջ սպաստա-
նած՝ առատ կաքաւ կը գտնուի լեռան այս
մասին մէջ:

Այս հովիտին բերանը, տափարակ մա-
կերեսին վրայ անկեցինք մեր վրանները:
Խազախները ծանօթ էին տեղւոյն, որովհե-
տեւ մօտն էինք իրենց ամառնային բնա-
կատեղիին, ուրկէ իջած էին անոնք դաշտ
ձմեռելու համար: Այն պահուն երբ ձիւն
վար կ'իջնէինք, մեր դէմը ելաւ, չէր քէզա-
կան վերորկու հագած, կուրծքին վրայ
վարդագոյն երիզներով, շնորհալի մարդ մը:
Ան պեան էր Արարատաբնակ քիւրտերուն:
Գրաւիչ երևոյթ մը ունէր իր դիմադծերուն

հրբուխամբը, պղինձի գոյնովը և քաղցր
թխորակ տչքերովը: Շամալն ազան էր ան,
կամ ընդշայտուած անունով Հասան պէյ Շամ-
շխախօֆ:

Մեր իջւումնամ սարահարթին մօտի հո-
վիտը բնական դիտանոց մըն է գրեթէ: Հա-
րաւ արեւմտեան կողմը սարահարթը կը
բարձրանայ դէպի երկու Արարատներուն,
մէջտեղի գտնուող անցքը, որ 5000 ոտք
բարձրութիւն տնի, կը տանի դէպի Պայա-
զիտ և Մակու: Սարահարթը ունի հազիւ
քառորդ մղոն երկայնութիւն և լայնութիւ-
նը երեք քառորդ մղոն: Այս սարահարթը
ծանօթ է իր միակ լճովը որ կը կոչուի
«Սերտարի հոր»։ Այս լճակին ջուրը կուգայ
Փոքր Արարատի հարած ձիւներէն կազմուած
ջուրերէն, որ լեռան մէջէն կը թափանցէ և
կը կազմէ Սերտարի լճակը: Ասոր քովիկը,
փոքր լեռան ստորտը կը գտնուի ցարատի
նշանուէր տարատարանը որ Արարատի աժ-
րոջ լերի գանգուածին վրայ միակ ծառա-
շատ տեղն է:

Թէեւ նշանակած էինք մեր վրաններուն
տեղերը, սակայն մեր խեղճ ձիւրը երեք
ժամ ետեւ մնացած էին մեզմէ: Կրակը վա-
ռեցին, սակայն ստրերէն փչող կծու հովը
սարաւոցուց մեզ մինչև մեր օսկորները,
ջերմոջտիւր իջաւ գերայէն վար ու մենք

ծածկոյթ չունէինք: Բարեբախտաբար, բա-
րեկամ խաղախ սպաներ ամէն օժանդակու-
թիւն ըրին, կովկասեան մազոտ վերարկու-
ներու մէջ փաթակով դմեզ, նոյնպէս վոսխ
և կաքու հրամցնելով մեզիս:

Սչքերս թէեւ կը գիտէին համայնա-
պատկերը, բայց միաքս չէր խորճեր անոր
գեղեցկութեան մասին: Թէ՛ միաքը և թէ
զգայարանքները հաւատարապէս սողորում
էին այդ տեսարանին պերճութենէն: Արեւը
երկնակամարին վրայ դէպի հարաւ կ'երթար
վտակելով հիւսիսակողմի լեռները և իր ճա-
ռագայթներով ողպելով հովիտը: Հովիտին
հանդիպակաց կողմը, մինչև քսան մղան հե-
ռաւորութեան վրայ, լեռներուն կատարները
կը ցցուէին կտնի ձեւերով: Իսկ Արաքսին
չուրջը ցիր ու ցան բոյսեր անզգալաբար կը
կերպարոնաւորուէին:

Յաջորդ աւտուն երբ վրանին վարա-
գայրը բացինք, լոյսը ողողած էր բաց հո-
վիտը, և ցուրտ օդը կորանցուցած էր իր
խոյթիչ ոյժը: Արեւը բարձրացած էր Աե-
ւանի լեռնաշարքերուն վրայ, իր հեռ տա-
նելով դաշտի գորշընները: Առգայիները
կազմ ու պատրաստ էին, իրենց ձիերը լու-
խնամուած և ջրուած ըլլալով հիմա շարքով
ցիցերու զարնուած էին: Մէկ քանի քիւր-
տեր որոնք կաթ և սահլիք բերած էին,

ՍԱՐՏԱՐ ԳՈՒՂԱՆԻ ԿԱՅԱՆՐ

անփութօրէն նայելով կը կենային, իրենց
սրածայր քիթերը երկարած ոսկրուտ այտե-
րէն, իսկ իրենց մազոտ կուրծքերը կ'երե-
ւային գոյնզգոյն հազուսաներուն լոյն բաց-
ուած քէն:

Երկու լեռներու միջև գանուող այս
տափարակ տարածութիւնը տարրեր երե-
ւոյթ կուտայ Արարտաներուն: Հոս Փոքր
Արարտաի շնորհալի խուերը կը բարձրա-
նան անմիջապէս մեր աջակողմը: Անոր գի-
ծերը այնքան սուր են, և դէպի վեր գալող
կողերը այնքան վճիռ են, որ գազաթը, ալ

անցքէն դիտուած միջոցին, կը թուի բարձրանալ գէպի երկինք այնքան վեր՝ որքան նոյն ինքն Մեծ Արարատի գմբէթը: Կերան կողը լեցուն է գլխարակի սպիտակորակ դեղին խճաքարերով, որոնց ծայրերը նուրբ վարդագոյնի կը զարնեն:

Բոլորովին տարբեր են աչքի զարնող ձևերը Մեծ Արարատի կողմը: Որոշ կերպով կը տեսնուի հոս, այն լավայի սահմաններուն ընթացքը, որ տանին խուժած են մեր սարահարթը, և որոնք միակ թումբ ունեցած են փոքր Արարատի սուր և ներգաշնակ դէմքը, որ գուրս կը ցցուի խոշոր քարի կոյանքուն մէջէն, և կը ձեղքէ ջուրգաններու և խարակներու քառու, նուազ մը բարձրաբերձ ցուկին նման:

Հովիտէն Մեծ Արարատի գագաթը 10,000 տաքի չափ բարձր է: Մեծ Արարատի հարաւ արեւելեան կողէն յանկարծակի ձիւնէն գուրս կը ցցուի հսկայական համեմատութեամբ քարաշար մը: Այս քարաշարին հովար գլխատուններ կ'ընեն թէ հրաբխային սաւանձին կեդրոն մըն է: Յատկանշական երեւոյթ մըն է Արարատի կողին այս քարաշարը, որ հեռուէն ակուայի մը կամ սասպտի մը երեւոյթն ունի և որ մէկ քանի ճանապարհորդներէ կոչուած է Թաւ Բիլիսէ:

Արարատի գագաթը բարձրանալու ա-

մէնէն ուղիղ ճամբան թէեւ քարակոյտերու գօտիին վրայէն կ'ընթանայ, Սերասրի լճի քովէն, բայց ճանապարհորդները ընդհանրապէս հանկէ չեն երթար, և ընիկներն ալ արդէն այդ ճամբան չեն յանձնարարեր: Բայց ինչ որ կ'ենթադրեմ, թէեւ դժուարեւանելի այդ ճամբան ամենակարճն է, և կարծեմ թէ այս կերպով է որ անգլիացի ճանապարհորդը, բարեկամս՝ Վեր. ձէյմս Պրայս բարձրացաւ Արարատի գագաթը, նշանաւոր և աննախընթաց կերպով: Անիկա լճակին քովէն ճամբայ երաւ տառուան ժամը մէկին, գագաթը հասաւ միս մինակը, և յաջորդ օրը արեւը մարը մտնելէն տառջ վերադարձաւ այն կէտը ուրկէ մեկնած էր:

Սեպտ. 18ին, ժամը 2ին 20 մնացած, մեր պզտիկ արշաւախումբը զինուորական գնացքով սխառ յառաջ խաղալ, բոլորս ալ սղեւորուած էինք և պատրաստ յարձակելու:

Գագաթի ձիւները ծածկուած էին սպերու մէջ: Հրաժեշտ տալինք խաղախ սպաներէն և անոնց թեթեւասիրտ մարդոց խումբէն: Անոնք Ակոուի և Արալուխ կ'երթային քիւրտեր հալածելու: 4 խաղախ դըրինք վրաններուն պահպանութեան համար: Մենք որոշած էինք մեր գործը քիւրտ ծառաներով լմնցներ: 10 յանդուգն բեռնակիր

քիւրտ բաւ էր մեղի, և տոնք իրենց ըե-
ռէն զառ հրոցաններ ալ ունէին:

Հօրեղբորորդիիս և ինձ հետ էր նսեւ
կրխոտաարդ զուիցերիացին՝ Ռուսոյթ Թակ-
վալաբը՝ իր ցեղին և ասպարէզին արժանու-
ւոր ներկայացուցիչը, որ ունէր խոշոր ան-
գամներ, վարդազոյն այսեր, և աննկնդ ար-
տայայտութիւն մը. նոյնպէս մեզ հիւր էր
Էրնէնթ Վէսըն, և հայազգի թարգմանա-
խումբին մէջ կը գտնուէր Ակոուիէն եկած
հայ մը, որ կ'առաջնորդէր մեզ, և որուն
միջոցաւ գտանք գիշերոյին բանակատեղիին
համար յարմար տեղ մը: անիկա սակայն
չհամարձակեցաւ զալ ձիւնադատ կողերուն
վրայ:

Գետակ մը կը վազէ հովիտն ի վար,
բայց այս եղանակին շուտով կ'սպառի Սեր-
տարին հորը չհասած. սամրան սկիզբը հեղե-
ղատի մը նման խոշոր է անիկա: Այս գե-
տակը իր ջուրը կ'ստանայ ձիւնադաշտերէն,
և կ'ընեն թէ ակ մըն ալ կայ 11,000 ոտք
բարձրութեան: վրայ որ ջուր կը հայթայթէ
գետակին: Կէս ժամ քայլել վերջ մտանք
լերան համետին կիրճին մէջ և հետեւեցանք
այս գետակին չորցած անկողինին: Քանի կը
յառաջանանք խոտերը կը վերածուին կա-
կուղ և դալարապատ մարմանդի:

Ժամը 3ին հասանք պղտորած ջուրի

Ա Կ Ո Ռ Ի

ՄԵՍ ՊԱՏՌՈՒԱԾՔԸ ԴԻՏՈՒԱԾ ԱՐԱՆՈՒՆԷՆ

ընդարձակ լճակի մը սուջեւ, ուր յայտնի
կ'երևայ թէ քիւրտեր բնակած են իրենց
հօտերով: Քանի կը յառաջանայինք, այնքան
համայնապատկերը կը բացուէր Արարատի
կողերուն վրայ: Զոյգ Արարատներուն մէջ
տեղէն անգամ մըն ալ անցնելու վրայ էինք,
և կրկին նշմարեցինք թէ Մեծ Արարատը
Փոքրէն աւելի մեծ չէր երեւար. աչքը կա-
տարեւապէս կը խաբուէր: Զորին բացուածք-
ներուն մէջ կային ջուրի լճակներ, բայց
գետակը չորցած էր: Ժամը 3.30ին բաժնուե-
ցանք մեզմասան առուէն և սկսանք զէպի ներս
երթալով բարձրանալ Մեծ Արարատի կողմ

ի վերս Խորհեցանք թէ Նոյի Տապանին կեն-
գանիները Արարատի ուրիշ մէկ կողմն վար
իջած պէտք է ըլլան որովհետեւ աւելի քան
երեք ժամ սրայքարեցանք ժայռերու քրտաի
մը վրայ, մագլցելով խոշոր ժայռերու ողորկ
կողերուն վրայ: Բիւրտերը հակառակ բե-
ւերուն մեզմէ լաւ վիճակ մը ունէին. կա-
տուներու նման կը սահէին քարէ քար, շը-
նորհիւ իրենց մորթէ հողուսաներուն և կա-
պով մուճակներուն: Տեղ մը անցանք ժայ-
ռերու հակայական կոյտի մը վրայէն, որ
քանի մը հարիւր ոտք բարձրութեամբ կը
կանգնէր մեր գլխուն վերեւը: Մուտ հեր-
ձաքարային երազով Անտան լալա մըն է:
Բիշ յետոյ առասպելական և անիրական ձե-
ւերով շարուած էին փխրուն ժայռեր կիրճի
մը կողերուն վրայ: Հոս հոն անհարթ հողա-
մասերուն վրայ ձիւն կը գտնուէր սոսկաւին:
Հետզհետէ տեսարանը կը բացուէր. ժայ-
ռերու խառնուի ծովէն դուրս կ'ելլէինք:
Ձիւնի լճէ մը և խճաքարի թեւէ մը անդին
կը բարձրանար գաղաթի շրջանին ուրուա-
կանային գէմքը:

Ժամը հօթն էր. հազիւ թէ կանգ ա-
ռած էինք երբ ցոբարը սկստւ զգալի ըլլալ:
Հոս հոն նայելէ վերջ մեր վրանը զեանգելու
համար դատնք մարմնողալի հողի լեզուակ
մը: Հինգ հոգի պիտի բնակէինք այս հա-

մեստ վայրին մէջ: Զերմաչափը զերոյն
վար ինկաւ: Բովի դարվարին ձիւնաջուրը
կը խոխոջէր ստոյցի բարակ խաւի մը տա-
կէն: Արարուխէն բերուած ոչխարի մորթէ
մեր վերարկուները կը սրչտպանէին մեզ
ստուճամանիքէն: Մինչդեռ քիւրտերը իրենց
կարկառած ցնցոտիներով քնացան շրջակայ
լերկ ժայռերուն վրայ: Անոնցմէ միայն մէ-
կը առաւտուան մօտ մեր վրանը մտաւ, զայն
պատեցինք տաքուկ վերարկուով մը:

Առաջին անգամն էր որ գիշեր մը
կ'անցնէի այսքան անմատոյց բարձրութեան
մը վրայ — ծովէն 12,194 ոտք բարձր — և
կարելի է օգի պակասութիւնը պատճառնե-
րէն մէկն եղաւ զմեզ արթուն պահելու: Հոյ
թարգմանէն գտաւ, մեզմէ ո'չ մէկը կրցաւ
քնանալ: Թոմպուլիկ մանրիկ հայր արիա-
բար մարտնչած էր մինչև հոս, և իր ծանր
չնչաուութիւնը կը լսուէր հանգարտ գիշեր-
ուան լուսթեան մէջ:

Ձիւնի սահմանին ստորտը դրուած մեր
վրանին վայրը ցոյց կուտայ նոր հոնգրուան
մը կամ երկրորդանական բովանդած մը Ա-
րարատի կերտուած քին մէջ: Այսպիսով ե-
րեք կ'ըլլայ սատիճանաւորումներու զանա-
գանութիւնը:

Ստորտար Պուրսիսի շրջակաները մեր
տեսած երկրաբանական երեւոյթներէն շատ

տարբեր իրողութիւններ կը գիտաւորէին մեզ հոս: Փոխանակ այն խիզախ ու սեւ կողերուն, այստեղ լեւան գանգուածը կարծես յանկարծակի ինկած է, մակերեսը ստեղծող գացած է և լեւան ամբողջ կողը իջած և խուռչուոր դարձած է, մեր բնակավայրէն մինչև գագաթին ծայրը:

Բանի՛ կը մտնենայինք ծայրագոյն գագաթին, օդը այնքան կը նօսբանար. մթնոլորտին ամէնէն աւելի ճնշած միջոցին պէտք է հետեւիլ առաւելութիւններ ներկայացնող ճամբուն, որ ապագայ ճանապարհորդ մը կընայ փորձել: Մենք ալ որոշած էինք արդէն հետեւիլ հայ առաջնորդին մտերմական խորհուրդներուն, զորս հաստատեցին տեղական պայմաններուն ծանօթ քիւրտերը: Մեզի խորհուրդ արուեստաւ այս ցած վայրին արեւելեան եզերքէն անցնիլ, այսինքն մեծ ձիւնադաշտի տիէն:

Բարակոյտերու ալեկոծ ծովը որ կը հոսէր դէպի Փոքր Արարատ, և ուրկէ դեռ նոր ելած էինք, տակաւին թոյլ չէր տար մեզի որ վարը տարածուող տեսարանները գիտնէք: Ժամը ճէն առաջ ոտքի էինք արդէն և պատրաստ մեկնելու: Առաջնորդի պաշտօնը յանձնեցինք զուիցերիացիին. աւոր ետեւէն կ'երթայինք ևս հօրեղբորորդիս և Վէսըն: Դանդաղօրէն անցանք ձիւնալճի

7
5
2
2
2
2
2
2
2

Կ
Ե
Բ
Ե
Ե
Ե
Ե
Ե
Ե

եզերքէն, մեր ոյվերը վերապահելով աւելի սեպ զաւիպերներու. ինչպէս այն ժայռակոյտերը, որոնց վրայէն անցած էինք ժայռէ ժայռ ցտակելով:

Մեր յատակագիծն էր շուրջի քարքարուա շրջանը կարել անցնիլ և բարձրանալ ձիւնադաշտի տրեւմանն եզերքի ժայռերէն, կարելի եղածին չափ ձիւնին մօտէն անցնելով: Այս յատակագիծը, թէև սարգ, բայց գործադրութեանը մէջ կը պահանջէր զուիցերիացիին մարզուած բնագրը, ինչ որ արդէն երևան եկու: Արարատի վերելքը դժուարին գործ մը ըլլալուն իսկական պատճառներն են գեանին մասնայատուկ բնոյթը, կատարուելիք ճիգին անսովոր երկարատևութիւնը, նոյնատեսակ դժուարութեանց ճանձքացողցիչ յոճարտանքը և վերջապէս օդի նուազութիւնը: Այստեղ, ժայռերուն կարգաւորումը տաւջուան պէս չէ, և ոչ ալ ճամբան խարակներուն մէջէն կ'ընթանայ: Ընդհակառակը, զարվերները աւելի սեղ կն և բացաւայրերը ծածկուած են լպրծուն խրճաքարերով, որոնք ոտքերնուս տակէն կը սահին: Չեւերու յաջորդականութիւնը ոչ մէկ օրէնքի ենթակայ է:

Բայց այս ուղեգծին գործադրութիւնն ալ այնքան դիւրին չէ, որքան կ'երևայ տաւջին տկարկով: Պէտք է միշտ խոճափիլ

քարակոյտերէն Երբ մեր առջեւ քանի մը ճամբաներ կը բացուէին, ամէնէն ուղիղը ընտրելուն մէջ զուիցերիացին երբեք չէր սխալեր, առանց բոպէ մը վարանելու կանը կը գտնէր: Ժամը եօթին քսան մնացած էր, երբ Փոքր Արարատի գագաթը մեր աչքերուն հաւատար մակերեսին վրայ էր: Պահ մը կանգ առինք և դարձանք զէպի համայնագանակերը: Օդը պոյծու էր. մեր վերեւ, Արարատի ձիւնապատ զմբէթը կը շողշողար անամպ երկնքին մէջ: Պարսկաստանի և Թիւրքիոյ սահմանադրուելի ընդարձակ երկիրները այնտեղ տատջին սնդամն ըլլալով մեր առջեւ կը պարզուէին. շրջակայ լեւները երեւան կը հանեն իրենց իսկական բնոյթը: Աշխարհը մաայլ և անձեւ աւարկոյցի մը պէս կը տարածուի այս բարձրաբերձ լեռան շուրջը: Ատեն մը յետոյ հասանք 14,000 ոտք բարձրութեան մը վրայ: Մեր ձախ կողմը Ժայռի և խճաքարի անձիւն շրջանը ստիպուին կ'ընկերանար մեր ընթացքին և կաթմրագոյն խարակներու կոյտ մը կը կանգնէր մեր գլխուն վերեւ, ճիշդ հոն ուր դարձելը կը թուէր վերջանար:

Երկու ժամ ալ անդադար մագլցելէ ետք, ժամը իննուկէսի մօտ մեր առջեւ բացուեցան փխրուն քարակոյտերը: Վախճանը մօտ կը թուէր Բայց դարձերը կը

խորէ մեզ, երբ կը հասնինք գագաթը, երկար սպիտակ ճամբան վերասին կը բացուի մեր առջեւ: Հեշտուի խանդավառութիւն մը մեր աշխատանքը կը գիւրայնէ:

Ու աճա յանկարծ, առանց կանխանշանի կամ ազդարարութեան լեռան խորբաւոր հմայքը կ'սկսի: Թանձր գոլորշիներ կ'սկսին կուտակուել ստարտի դարվարին վրայ, 1000 ոտք վար: Ժամը 11ին կանգ կ'առնենք, ընդօրինակելու համար արձանագրութիւն մը յատկօրէն գրուած ռուսական տասուերով, Ժոյսի մը երեսը: Ըստ այդ արձանագրութեան, 1893 տարուոյ ութերորդ ամսուան երրորդ օրը ռուս ճանապարհորդ Բուգուխովի առաջնորդած արշաւախումբը գիշերանց այս անդէն անցած է: Յուշարձանին ստորաը կը գտնուին մէկ քանի աւարկաներ, հեղանիւթով լեցուն շիշ մը, պարսիմասի պարսպ առփ մը և Ժայռի նմոյշներ պարունակող թիթեղեայ աման մը:

Այս միջոցին զուիցերիացին խոհմութիւն համարեց ամենքս իրարու կապել: Ժայռերուն մակերեսը ստիպուին լերկ է: Հիմա, վեց ժամուան անընդհատ վերելքէ մը յետոյ, այլևս կ'զգայինք թէ պարտասած ենք: Թոքերս զերագոյն ճիգեր կ'ընեն գործելու համար: սրտիս վրայի ճնշումը սարսափելի էր: Կէս օրին դադար կ'առա-

Չարկեմ. և երխոտասարգ Վէտը՛ը դուրս կը հանեմ չորս հագինոց չորքէն: Անոր սրտին զարկը թէեւ զօրաւոր էր, բայց զէմքին գոյնը և քալուածքը մասնօգ կ'ընեն զիս: Իրեն խորհուրդ կուտանք կանգ աւանել:

Ձինք հոն ձգեցինք, սրտապարուած տեղ մը, մեր վերադարձին սպասելու: Սակայն մենք ալ տկարացած էինք, նոյն իսկ զուլիցերիացին. հօրեղբորորդիս լերան հիւանդութենէ՛ բանուեցաւ. իսկ ես ալ գրեթէ անկարելի կը զանեմ միեւնոյն ժամանակ չնչելը և մաղկցիլը. իւրաքանչիւր մի քանի քայլին կ'ստիպուէինք կենալ ու հեւար:

Ծծուճքի ուժգինն հոտ մը կը թափանցէ մթնոլորտին մէջ, որ կ'արտաշնչուի այն սահուն մակերեսէն ուրկէ կ'անցնինք: Ձիւնի բարակ խաւ մը որ տակաւին կեցած է փխրուն խճաքարերուն վրայ, մեզի քայլ մը կորսնցունել կուտայ երեք քայլի վրայ: Ժամը 1.25ին վերջապէս դարվերին ելքը կը դիւրսնայ, գետինը կը ստիպանայ և ժանիքուտոր ժայռերը կը թաղուին մշտնջենական ձիւնադաշտի մը՝ մակերեսին ներքեւ: Վերջապէս մենք կանգնած ենք Արարատի գագաթը. բայց արեւը այլեւս չթափանցեր սպիտակ մշուշին մէջէն. կատաղի ուրուական մը կ'անցնի արգիլուած շրջանին վրայն և կը խորազանէ մեր աչքերը. որոնց-

ԱՐԱՐԱՏԻ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ԳԱԳԱԹԸ

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՈՒԱԾ՝ շԱՐԱԻ ԱՐԵՒԷԼԲԷՆ.

13.000 ՈՏՔ ԲԱՐՁՐՈՒԹԵՆԷ ՄԸ

մով կը ջանայինք որոշել ձիւնի և ամպի սահմանները, կարծես տարտամ ձեւեր արագօրէն կ'անցնին յորճանապտոյտ հովին հետ:

Գուցէ յուստիտը եղած ենք. բայց ամէն սրտաբային՝ վերելքի աստանքէն սղաւտած՝ կը վազենք հովին ժանիքներուն մէջէն սարահարթին վրայ. ու մեր գաքերը չեն

մխրճուիր մակերեսին մրրկավար կեղեւին մէջ: Գմբէթին տանիքը մեղմօրէն կահաւորուած է: Գագաթի սարահարթը շրջապատուած է չորս բլուրներով: Սարահարթին լայնութիւնը, որքան որ կրնայինք չափել, մօտաւորապէս 300 եարտա է: Հիւսիս արեւմտեան բլուրին վրայ, քարեղէն բուրդի մը մէջ, գտանք հաստատուն ցից մը, մարդ էակին անյազ ձիգին որպէս սպացոյց: Եւ մենք ալ հոսկէ է որ կը կատարենք մեր զննութիւնները և կ'առնենք երկարատեւ հանգիստ մը: Մեր առջեւ կը տարածուէր խորունկ ձոր մը, և անդին, հիւսիս արեւմտեան գագաթը որ ամբողջութեամբ ձիւնի կոն մըն էր և որ գարվար կ'երթար լեռան կողէն: Գիտնական Ապիշի յիշած ձեղքուածքի ոչ մէկ հետքը կը տեսնենք:

Քսուսուուն վայրկեան կեցածք Արարատի գագաթին վրայ, բայց թանձր քողը կրքեք չվերցաւ սարահարթին վրայէն և ոչ ալ ուրականը գազրեցաւ մեր ժորթը ծոկծրկելէ: Հոտիւ թէ մրրկավար գոլորչներուն մէջ բայցուածք մը երկեան կը հոնէ համապատասխանը վորը տարածուող աշխարհին,

և ահա նոր ամպեր կը դիպուին վերը: Երազի մը նման կ'երեւակայէինք թէ ինչ սքանչելի պիտի ըլլար եթէ, այս լեռան յատուկ մրրկաշունչ հմայքը կորսնցունէր իր ոյժը, և լեռն ու աշխարհը լեբկ վիճակի մէջ տարածուէին: Ինչ պիտի ըլլար, եթէ մթնոլորտին հիւսուածքը բիւրեղի պէս պայծառօրէն փայլէր և վարի երկրին ձեւերը, վահանի մը զարդերուն նման շողային...:

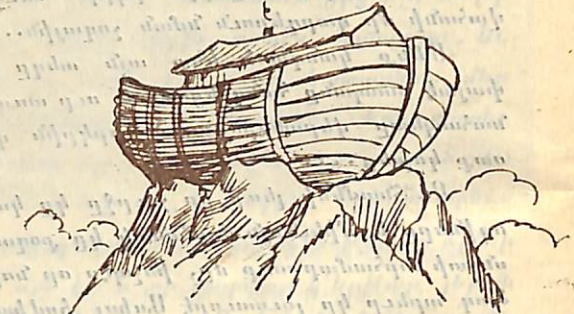
Մենք կանգնած ենք այն տեղը ուր փայտէ տաղանը հանգչեցաւ, և ուր առաջին նահապետը վերանորոգուած երկրին վրայ ոտք կոխեց...:

Ու հնամենի լեռը իր շուրջը կը կանչէ ոգիները և միեւնոյն ժամանակ կը քողարկէ անտաի արհամարհանք մը, ինչպէս որ նորածագ արեւը կը լուստորէ Ասիոյ հովիտները, ուր մարդուն կեանքը ամայի կը մնայ շնորհիւ Բանութեան և Ապրկանութեան և Փառութեան: Ծանապարհօրդը հոս վեհապանծ բնութեան նայելով մխիթարութիւն մը կը գտնէ: Ինչ ոգի մը կարծես կը փափայ իր սկանջն ի վար. «Հեռացիր անկէ, հեռացիր անկէ, որպէսզի կարենայ մնալ, մինչեւ որ իր օրական գործը լրացնէ վարձորի մը նման»:

== 33 ==

[Faint mirrored text bleed-through from the reverse side of the page]

[Faint mirrored text bleed-through from the reverse side of the page]

[Faint handwritten text in Armenian script, likely bleed-through from the reverse side]

— B. R. —

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0317119

10191